

فصل اول

تاریخ شناسی؛ کاوش گذشته

تاریخ، مطالعه و کاوش گذشته برای شناخت حال است. مورخان با طرح پرسش، گردآوری اطلاعات و جستجوی شواهد و مدارک، زندگی مردمان و جوامع پیشین را بازسازی می‌کنند. پژوهش در رویدادها و تحولات تاریخی، انسان‌ها و جوامعی را که اندیشه و تجربه آنان در شکل‌دادن به زندگی مانقش داشته‌را به ما می‌شناساند و موجب می‌شود از سرانجام کارها و سرنوشت آنان عبرت بگیریم. علاوه بر آن، مطالعه و تحلیل تاریخ به ما کمک می‌کند که هویت و جایگاه خود را به‌عنوان ایرانی و مسلمان در جهان امروزی، بهتر و دقیق‌تر درک کنیم.

تاکنون مطالب مختلفی درباره تاریخ و گذشته خوانده یا شنیده‌اید. حتماً این سؤال‌ها به ذهن شما راه یافته که تاریخ چیست؟ مورخان چگونه و با استفاده از چه منابعی تاریخ را می‌نویسند؟ اصلاً چرا باید تاریخ خواند؟ در این درس شما با کاوش درباره چستی علم تاریخ، شیوه‌های تاریخ‌نگاری و کارکردهای آن، پاسخ این پرسش‌ها را جست‌وجو کرده، خواهید توانست درباره یک موضوع تاریخی، طرح ساده پژوهشی بنویسید.

تاریخ چیست؟

است که به وسیله آن، رویدادهای گذشته براساس شواهد و مدارک، مطالعه و تحلیل می‌شوند؛ مثلاً تاریخ روابط اقتصادی ایران و هند در دوران اشکانیان. گاهی نیز منظور از تاریخ، تعیین روز و ماه و سال است؛ یعنی همان تقویم سالانه که همه با آن آشنا هستند.

واژه «تاریخ» دارای معانی مختلفی است. گاهی منظور از آن، مجموعه حوادث و رویدادهایی است که فرد یا جامعه از سر گذرانده است؛ مانند «تاریخ ایران» که منظور از آن، مجموعه حوادثی است که در زمان گذشته بر سر مردم ایران آمده است. گاهی واژه تاریخ در نوشته‌ها و زبان علمی به کار می‌رود و منظور از آن علم و روش علمی

فعالیت ۱

مشخص کنید واژه تاریخ در جمله‌های زیر چه معنایی دارد؛
 الف - تاریخ را باید به شیوه علمی و روشمند نوشت.
 ب - هنوز تاریخ برگزاری انتخابات شورای دانش آموزی مدرسه، تعیین نشده است.
 پ - تاریخ باستان پر از جنگ و کشورگشایی است.

تاریخ، علمی است که به مطالعه جنبه‌های مختلف زندگی انسان‌ها و جامعه‌ها در گذشته می‌پردازد و علل و نتایج افکار و اعمال پیشینیان را بررسی و تحلیل می‌کند. بنابراین، هدف علم تاریخ، آگاهی از زندگی اجتماعی در گذشته است که شامل تمامی جنبه‌های فکری، مذهبی، سیاسی، نظامی، اقتصادی، علمی، حقوقی و هنری می‌شود.

ویژگی‌های رویدادهای تاریخی: الف - دور از دسترس‌اند و قابل مشاهده نیستند و نمی‌توان آنها را به‌طور مستقیم درک کرد، بلکه آنها را باید با استفاده از شواهد و مدارک شناخت؛ ب - تکرارناپذیرند و قابل تجربه نیستند؛ پ - مجزا و مستقل نیستند و با یکدیگر رابطه علت و معلولی دارند. انسان در تاریخ، نقش محوری و اساسی دارد و رویدادها و تحولات تاریخی در نتیجه رفتار متقابل انسان‌ها با یکدیگر و با طبیعت، پدید آمده‌اند. نهادها، جوامع، کشورها و در یک کلام تمدن نیز پیامد رفتار فردی و جمعی انسان‌هاست.

پیشینه تاریخ نگاری

علم تاریخ پیشینه بسیار کهنی دارد. پس از اختراع خط در حدود ۵ هزار سال پیش، به تدریج توجه انسان به ثبت و نگارش رویدادهای عصر خویش جلب شد. قدیمی ترین متن تاریخی که تاکنون کشف شده، سنگ نوشته ای به خط کهن مصری است که بیش از ۴ هزار سال قدمت دارد. در این سنگ نوشته نام تعدادی از فراعنه و برخی حوادث دوران آنان ذکر شده است.

● سنگ پالمو، تکه ای بزرگ از یک ستون سنگی یادبود به نام «سالنامه شاهی» مربوط به پادشاهی کهن مصر است. موزه شهر پالمو-ایتالیا

بررسی شواهد و مدارک

سنگ نوشته بیستون که به دستور داریوش یکم، پادشاه هخامنشی بر سینه کوهی واقع در شهر بیستون از توابع شهرستان هرسین در استان کرمانشاه کنونی کنده شده است، یکی از بزرگ ترین سنگ نوشته های جهان به شمار می رود. داریوش در این سنگ نوشته به برخی اقدامات خود از جمله سرکوب گوماته مغ و دیگر شورشیان اشاره کرده است. در بندهای ۱۲ و ۱۳ از ستون اول سنگ نوشته بیستون آمده است: «داریوش شاه گوید: این شاهی که گوماته مغ از کمبوجیه [پسر کورش بزرگ] ستانده دیرگهان در [خاندان] ما بود. پس از آن گوماته مغ (آن را) از کمبوجیه ستاند. هم پارس، هم ماد، هم سایر کشورها را او تصرف کرد و از آن خود نمود. او شاه شد ... آن گاه من با چند مرد، آن گوماته مغ و آتھایی را که برترین مردان دستیار [او] بودند، کشتم ... شاهی را از او ستاندم. به خواست آهوزه مزدا من شاه شدم.»

فعالیت ۲

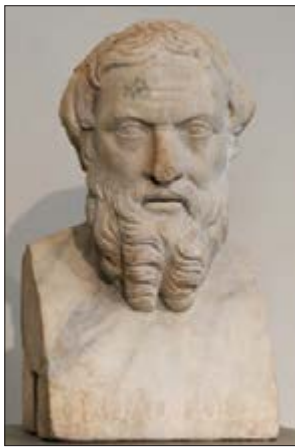
با توجه به مطالب سنگ‌نوشته بیستون، دلیل بیاورید که چرا این سنگ‌نوشته یک سند تاریخی معتبر است.

یک توضیح

تاریخ افسانه‌ای

اقوام و جوامع باستانی، حتی پیش از اختراع خط نیز به سرگذشت پیشینیان خود توجه و علاقه نشان می‌دادند. از این رو، سرگذشت قوم خود را معمولاً از ابتدای آفرینش به صورت شفاهی و سینه‌به‌سینه نقل می‌کردند. این سرگذشت‌نامه‌ها آمیخته با افسانه و داستان‌های حماسی بود و بعدها که تاریخ‌نگاری آغاز شد، بخش‌هایی از آنها به کتاب‌های تاریخی نیز راه یافت.

○ سردیس هرودت

تاریخ‌نگاری از قرن پنجم پیش از میلاد در یونان باستان و با ظهور هرودت^۱، که «پدر تاریخ» لقب گرفت، آغاز شد. کتاب تاریخ او که بیشتر مطالب آن شرح جنگ‌های یونان و ایران است، کهن‌ترین و کامل‌ترین کتاب تاریخی به‌جا مانده از عصر باستان است. هرودت در گزارش رویدادهای مربوط به ایران، خواسته یا ناخواسته، دچار لغزش‌ها و گاه غرض‌ورزی‌هایی شده است.

پس از هرودت، دیگر نویسندگان یونانی و سپس رومی، راهی را که او آغازکننده آن بود، ادامه دادند و فن تاریخ‌نویسی را تکامل بخشیدند. از این مورخان، آثار برجسته تاریخی به‌جا مانده است.

برخی پژوهشگران معتقدند که رواج و رونق ادبیات و فلسفه، تأثیر مهمی بر شکوفایی و گسترش علم تاریخ در یونان باستان داشته است.

در دوران اسلامی، تاریخ‌نگاری در میان مسلمانان رواج و گسترش چشمگیر یافت و کتاب‌های تاریخی ارزشمندی توسط مورخان مسلمان نوشته شد. شمار زیادی از این مورخان، مانند طبری و بیهقی، ایرانی بودند.

۱- Herodotus

نمونه‌ای از آثار و نوشته‌های تاریخی

و امور سیاسی و نظامی محدود نمی‌شود، بلکه همه ابعاد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و هنری جوامع گذشته را دربرمی‌گیرد. به همین دلیل در پژوهش‌های نوین تاریخی، تمام جنبه‌های زندگی مردم و جوامع گذشته بررسی می‌شود. ۲- علم تاریخ فقط رویدادهای گذشته را ثبت و نقل نمی‌کند، بلکه زمینه‌ها، علت‌ها، نتایج و آثار گوناگون حوادث تاریخی را نیز بررسی و تجزیه و تحلیل می‌کند؛ برای مثال امروزه پژوهشگران تاریخ، برای بررسی واقعه مهمی مانند سقوط امپراتوری روم، فقط به توصیف جنگ‌هایی که رخ داد، اکتفا نمی‌کنند، بلکه در ابعادی وسیع‌تر، زمینه‌ها و علت‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی و اجتماعی این واقعه را به همراه پیامدهای گوناگون آن، بررسی و تحلیل می‌کنند. ۳- در تاریخ‌نگاری نوین از یافته‌های علوم و فنون مختلف مانند باستان‌شناسی، جامعه‌شناسی، فلسفه، جغرافیا، اقتصاد، زبان‌شناسی و گاه‌شماری استفاده می‌شود.

برخی از مورخان به تنظیم، ثبت و نگارش وقایع می‌پرداختند و توجه چندانی به بررسی علل، آثار و نتایج رویدادهای تاریخی نداشتند. این مورخان بیشتر به بیان حوادث سیاسی و نظامی و شرح حال فرمانروایان می‌پرداختند و به مسائل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی اهمیت چندانی نمی‌دادند.

برخی از وقایع‌نویسان به‌عنوان منشی در خدمت شاهان و حاکمان بودند و آنان را در مسافرت‌ها و جنگ‌ها همراهی می‌کردند. بعضی از مورخان درباری به اسناد و مدارک دولتی دسترسی داشتند و می‌توانستند از آنها برای ثبت و نگارش رویدادها استفاده کنند.

به‌دنبال پیشرفت‌های فکری و علمی که در دوره رنسانس (حدود قرن‌های ۱۳ تا ۱۷ م.) در اروپا به وقوع پیوست، به تدریج علم تاریخ نیز متحول شد و شیوه نوینی در تاریخ‌نگاری پدید آمد. اساس این شیوه بر سنجش دقیق منابع، اسناد به اسناد و مدارک معتبر و دوری از داستان‌پردازی بود.

ویژگی‌های تاریخ‌نگاری نوین عبارت‌اند از:

۱- علم تاریخ صرفاً به شرح زندگانی و اقدامات فرمانروایان

مراحل پژوهش در تاریخ

مراحل شش‌گانه پژوهش در تاریخ عبارت‌اند از:

۱- انتخاب موضوع: در انتخاب موضوع پژوهش لازم است به برخی معیارها توجه شود؛ مثلاً موضوع تحقیق باید تازه و غیرتکراری باشد. هر پژوهش باید مسئله‌تازه‌ای را بررسی کند و نظر جدیدی ارائه دهد. موضوع تحقیق همچنین باید دارای اثر و فایده باشد. علاوه بر اینها، محقق باید موضوعی را برگزیند که دارای منابع و اطلاعات کافی باشد.

۲- تدوین پرسش‌های تحقیق: هر پژوهش علمی نیازمند یک یا چند پرسش است. پرسش‌ها علاوه بر آنکه هدف پژوهش را مشخص می‌کنند، مانع از بیراهه رفتن پژوهشگر از مسیر درست پژوهش می‌شوند. در پژوهش‌های تاریخی، اغلب از زمینه‌ها، علت‌ها، آثار و نتایج رویدادها و یا نقش افراد و گروه‌های درگیر در آن رویدادها پرسش می‌شود.

فعالیت ۳

الف - به چند گروه تقسیم شوید و با راهنمایی دبیر خود، هر گروه یک موضوع تحقیق درباره تاریخ ایران باستان با ویژگی‌هایی که برشمرده شد، ارائه دهید.

ب - فرض کنید می‌خواهید درباره اهمیت و نقش جاده ابریشم در دوره ساسانیان تحقیق کنید. با همفکری، پرسش‌های این تحقیق را کامل کنید:

۱- جاده ابریشم از چه کشورها و سرزمین‌هایی می‌گذشت؟

۲-

۳-

۴-

۵- جاده ابریشم چه اهمیت و نقشی در روابط فرهنگی ایران با دیگر کشورها داشت؟

در نقل رویدادها دقت و صداقت داشته‌اند. همچنین اگر محققی از اسناد استفاده کند، باید از اصالت سند و جعلی نبودن آن مطمئن شود.

۴- گردآوری و تنظیم اطلاعات: در این مرحله، پژوهشگر اطلاعات مربوط به موضوع تحقیق را از منابع و اسناد تاریخی استخراج و سپس تنظیم و دسته‌بندی می‌کند.

۳- شناسایی منابع: در این مرحله، پژوهشگر پس از شناسایی منابع و اسناد تحقیق، میزان اعتبار، دقت و صحت آنها را ارزیابی می‌کند؛ مثلاً بررسی می‌کند که نویسندگان منابع چه کسانی بوده‌اند؛ چه گرایش دینی، اجتماعی یا سیاسی داشته‌اند؛ آیا خود شاهد وقایع بوده‌اند یا از زبان دیگران حوادث را نقل کرده‌اند؛ تا چه اندازه

فعالیت ۴

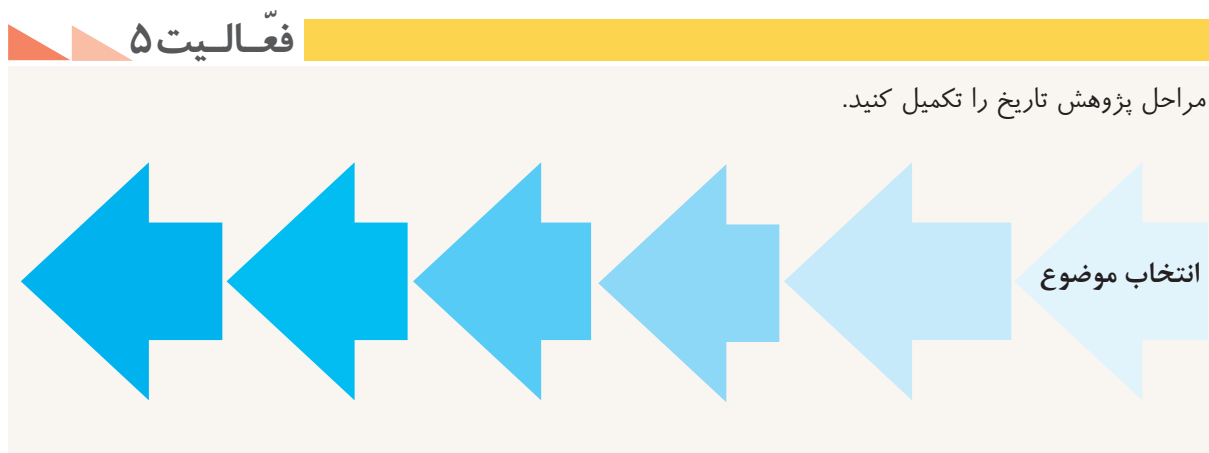
با مراجعه به کتابخانه مدرسه، محله یا کتابخانه شخصی خود، یکی از منابع دست اول یا دست دوم تاریخ را انتخاب کرده، موضوعی از آن کتاب را تعیین نمایید و مطابق نمونه فیش صفحه بعد، فیش‌برداری کنید.

موضوع اصلی: موضوع فرعی: کتاب: مؤلف: مترجم: جلد: صفحه: نوبت چاپ: تاریخ نشر: محل نشر:	موضوع اصلی: دین و اعتقادات در دوره هخامنشیان موضوع فرعی: رسم قربانی کردن برای خدایان کتاب: تاریخ مؤلف: هرودت مترجم: هادی هدایتی جلد: اول تاریخ نشر: ۱۳۳۶ صفحه: ۲۱۶ محل نشر: تهران نوبت چاپ: _____
.....	و اما مراسم مذهبی که پارس‌ها [منظور ایرانیان] در موقع اهدای قربانی به خدایان رعایت می‌کنند از این قرار است: پارس‌ها در موقع اهدای قربانی، نه قربانگاه بنا می‌کنند و نه آتش روشن می‌کنند. اندودن به روغن مقدس و نواختن نی و بستن نوار به قربانی و افشاندن جو مقدس، نزد آنها مرسوم نیست. وقتی یک نفر اهل پارس به یکی از خدایان قربانی اهدا می‌کند، حیوان را به محلی پاک هدایت می‌کند و سپس تاجی از گل و به خصوص گل خرزهره بر کلاه خود قرار می‌دهد و آن‌گاه نام خدا را بر زبان جاری می‌کند. کسی که قربانی به خداوند اهدا می‌کند نمی‌تواند فقط برای شخص خود دعای خیر کند و باید برای سعادت و خوشبختی پادشاه و تمام مردم پارس دعا کند و خود او نیز در جمع پارس‌ها به حساب می‌آید.

است، می‌تواند اثر انگشت یا هر شیء به جا مانده در صحنه وقوع جرم باشد. اما شواهدی که مورخ به دنبال آنها است، منابع، اسناد و مدارکی است که اطلاعاتی را درباره زندگی مردم در روزگاران گذشته در اختیار قرار می‌دهند.

۶- گزارش یافته‌های پژوهش: در این مرحله، پژوهشگر نتایج و یافته‌های تحقیق را استخراج و در قالب گزارش علمی (کتاب، مقاله، سخنرانی، گزارش و...) ارائه می‌کند.

۵- تحلیل و تفسیر اطلاعات: تحلیل و تفسیر رویدادهای تاریخی کار ساده‌ای نیست و مورخان برای انجام این کار، نیازمند روش‌ها و مهارت‌های خاصی هستند. در واقع کار مورخان شباهت بسیاری به کار کارآگاهان پلیس دارد. کارآگاهان و مورخان، هر دو، به دنبال شواهد و مدارکی هستند که به گونه‌ای گذشته را بازسازی و تفسیر کنند. اولی به دنبال بازسازی صحنه جرم و دومی در پی بازسازی وقایع گذشته است. شواهدی که کارآگاه به دنبال آن

منابع پژوهش علمی در تاریخ

خود ناظر رویدادها بوده‌اند یا شرح ماجرا را از شاهدان واقعه شنیده‌اند.

علاوه بر منابع مکتوب، تمامی آثار باستانی و تاریخی، شامل بناها، ابزارها، اشیاء، سنگ‌نگاره‌ها و سنگ‌نوشته‌ها، سکه‌ها و هر وسیله‌ای که از گذشته به جای مانده است، منبع دست اول محسوب می‌شوند.

منابع پژوهش تاریخی، از نظر درجه اهمیت و اعتبار، به دو دسته الف - منابع دست اول یا اصلی؛ ب - دست دوم یا فرعی تقسیم می‌شوند.

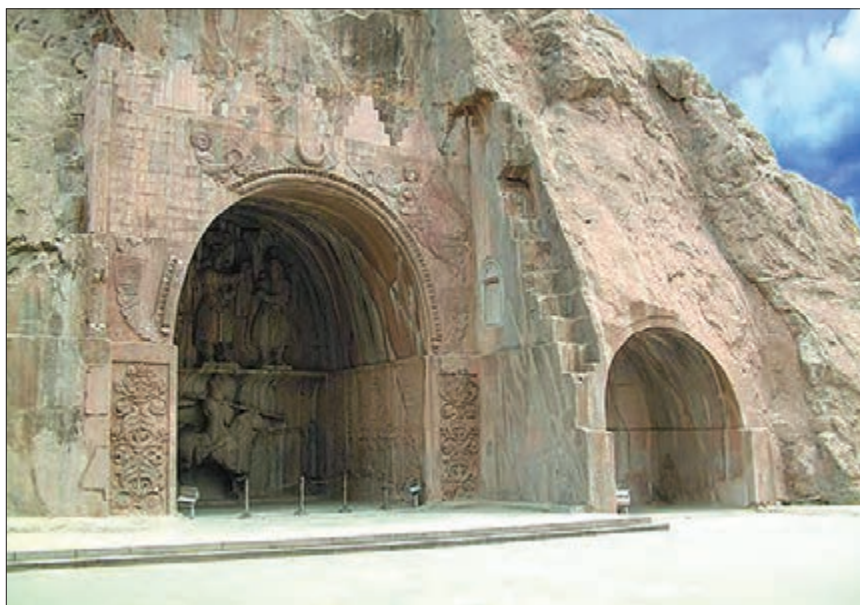
منابع دست اول یا اصلی: به همه آثار گفته می‌شود که در زمان وقوع حادثه یا نزدیک‌ترین زمان به وقوع آن، نوشته شده‌اند. به عبارت دیگر، نویسندگان این نوع منابع،

● منشور کورش - موزه بریتانیا در لندن

● سکه اشکانی

● طاق بستان - کرمانشاه

فعالیت ۶

تصاویر بالا را به دقت نگاه کنید و بگویید چرا هر یک از آنها، منبع دست اول برای دوره خود هستند.

منابع دست دوم یا فرعی: به همه تحقیقات و آثاری گفته می‌شود که بر پایه منابع دست اول پدید آمده‌اند.

فعالیت ۷

با مراجعه به کتابخانه مدرسه یا کتابخانه شخصی، چند نمونه از منابع دست اول و دست دوم تاریخ ایران را فهرست کنید.

فواید و کارکردهای مطالعه تاریخ

علت‌ها، آثار و نتایج رویدادها، قوه درک و مهارت اندیشه‌ورزی را افزایش می‌دهد. بسیاری از آیات قرآن انسان را به مطالعه سرگذشت اقوام گذشته دعوت کرده، تاریخ را منبع معتبر کسب شناخت و تفکر معرفی می‌کند.

به گفته شهید استاد مطهری «از نظر قرآن، تاریخ بشر و تحولات آن، بر طبق یک سلسله سنن و نوامیس [قوانین] صورت می‌گیرد و عزت‌ها، ذلت‌ها، موفقیت‌ها و شکست‌ها، خوشبختی‌ها و بدبختی‌های تاریخی، حساب‌هایی دقیق و منظم دارد و با شناختن آن حساب‌ها و قانون‌ها می‌توان تاریخ حاضر را تحت فرمان درآورد و به سود سعادت خود و مردم از آن بهره‌گیری کرد». (مجموعه آثار، جلد ۲، ص ۷۰)

از آنجا که تاریخ با گذشته سر و کار دارد، شاید برای بسیاری از شما، این سؤال‌ها پیش آمده باشد که مطالعه و کاوش تاریخ، مخصوصاً گذشته‌های بسیار دور، مثلاً هزاران سال پیش، چه فایده‌ای دارد؟ با خواندن تاریخ به چه دانش، مهارت و نگرشی دست خواهیم یافت که برای زندگی امروزمان مفید است؟

در اینجا برخی از فایده‌ها و کارکردهای علم تاریخ بیان می‌شود.

الف - منبع شناخت و تفکر: مطالعه سرگذشت انسان‌ها و جوامع گذشته، منبع و گنجینه ارزشمندی برای پرورش قوه شناخت و تفکر است.

جست‌وجوی شواهد و مدارک تاریخی و تحلیل و تفسیر

«فَأَقْصِبِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ» (اعراف: ۱۷۶). «قصه گذشتگان با ایشان بگویی! باشد که تفکر کنند».

یک توضیح

پیشوایان دینی بر نقش و اهمیت تاریخ به عنوان منبع شناخت و تفکر تأکید کرده‌اند.

سفارش امام علی علیه السلام به امام حسن علیه السلام درباره اهمیت مطالعه تاریخ:

«فرزندم، هر چند من به اندازه همه آنان که پیش از من بوده‌اند نریسته‌ام، اما در کارهاشان نگرسته‌ام و در سرگذشت‌هاشان اندیشیده، و در آنچه از آنان مانده، رفته و دیده‌ام تا چون یکی از ایشان گردیده‌ام، بلکه با آگاهی که از کارهاشان به دست آورده‌ام گویی چنان است که با نخستین تا پسینشان به سر برده‌ام. پس از آنچه دیدم، روشن را از تاریک و سودمند را از زیانبار باز شناختم و برای تو از هر چیز زبده آن را جدا ساختم و نیکویی آن را برایت جست‌وجو کردم، و آن را که شناخته نبود از دسترس تو به دور انداختم». (نهج البلاغه، نامه ۳۱)

بشر را نیز تا به امروز تحت تأثیر قرار می‌دهد و بر آیندگان نیز تأثیرگذار خواهد بود.

مطالعه تاریخ به ما کمک می‌کند تا بفهمیم که فرهنگ‌ها و جوامع بشری چگونه و تحت تأثیر چه عوامل و شرایطی به وجود آمده، پیشرفت کرده و به وضعیت امروزی رسیده‌اند. بدین‌گونه، علم تاریخ می‌تواند ما را در ارزیابی و شناخت درست اوضاع و شرایط کنونی جامعه خویش و سایر جوامع و نیز ترسیم افق آینده کمک کند.

پ - تقویت حس میهن‌دوستی و هویت ملی: مردمانی که برای نسل‌های متوالی، سرگذشت مشترکی داشته و سالیان طولانی در شادی‌ها و تلخ‌کامی‌ها و موفقیت‌ها و شکست‌های هم شریک بوده‌اند، به طور طبیعی به سرزمین و گذشته خود، علاقه و دلبستگی دارند. از این‌رو، آگاهی افراد جامعه از گذشته مشترکشان، باعث خودآگاهی و یگانگی بیشتر آنان می‌شود.

ب- بهره‌گیری از گذشته برای حال و آینده: دامنه

شناخت و آگاهی تاریخی فقط به گذشته محدود نمی‌شود، بلکه به درک زمان حال و ترسیم مسیر آینده نیز کمک می‌کند؛ زیرا رویدادهای تاریخی اگرچه در زمان معینی در گذشته به وقوع پیوسته‌اند، اما آثار و پیامدهای این رویدادها، گذشته، حال و آینده را به یکدیگر پیوند می‌دهد؛ برای مثال، نتایج و تأثیرات برخی حوادث عظیم تاریخی مانند تأسیس سلسله بزرگ هخامنشیان، جنگ‌های صلیبی، نهضت رنسانس، کشفیات جغرافیایی و انقلاب‌های بزرگ معاصر، فقط به زمان وقوع این حوادث محدود نبوده، بلکه دوران پس از آن حوادث را نیز به طرز چشمگیری متأثر کرده است. همچنین تحولی که پیامبران الهی یا شخصیت‌های مهم تاریخی همچون افلاطون، ارسطو، کورش، ابن‌سینا، شاه اسماعیل صفوی، ناپلئون، امیرکبیر و امام خمینی ایجاد کردند، نه تنها جوامع عصر خویش، بلکه نسل‌های بعدی

◉ اگر در تعطیلات نوروز به شیراز مسافرت کنید، انبوهی از گردشگران از اقوام مختلف ایرانی را مشاهده می‌کنید که علاوه بر زیارت بارگاه حضرت شاهچراغ، با افتخار، به بقایای کاخ‌های کورش، داریوش و خشایارشا هخامنشی در پاسارگاد و تخت جمشید می‌نگرند. چه چیزی، جز دلبستگی به میراث تاریخی و دینی می‌تواند این‌گونه موجب همدلی و همبستگی اقوام و گروه‌های مختلف شود؟

● تعدادی از ۷۳ گل‌مهره متعلق به دوران ساسانیان که با پیگیری حقوقی دولت در سال ۱۳۹۴ به کشور بازگشت.

شناخت گذشته و بررسی زندگی مردم در زمان‌ها و مکان‌های دیگر، به ما کمک می‌کند که درک درستی از هویت و کیستی خود پیدا کنیم و بدانیم چگونه به جایگاهی که هم‌اکنون هستیم، رسیده‌ایم. آگاهی تاریخی ایرانیان از گذشته خودشان (شامل زبان، فرهنگ، مذهب و دیگر جلوه‌های تمدنی ایرانی بودن)، نقش زیادی در حفظ هویت آنان در طول تاریخ داشته است. نیاکان ما به اتکای چنین آگاهی و دلبستگی به زبان و فرهنگ خویش، توانسته‌اند در برابر حوادث عظیمی همچون حمله اسکندر مقدونی و تهاجم ویرانگر مغولان و سایر هجوم‌های خارجی، دوام بیاورند و مانع فروپاشی جامعه و فرهنگ ایرانی شوند. مطالعه و بررسی گذشته، همچنین ارزش و اهمیت میراث فرهنگی را به ما نشان می‌دهد و کمک می‌کند که میراث فرهنگی را بخشی از هویت و شناسنامه ملی خویش بدانیم و در حفظ و نگهداری آن بکوشیم.

فعالیت ۸

به تصویر بالا دقت کنید و بگویید چرا بازگرداندن اشیای تاریخی به کشور، مهم و ارزشمند است؟

پرسش‌های نمونه

- ۱ علم تاریخ را تعریف کنید.
- ۲ قلمرو و هدف علم تاریخ چیست؟
- ۳ تفاوت‌های تاریخ‌نگاری نوین را با وقایع‌نگاری توضیح دهید.
- ۴ منابع دست اول در پژوهش تاریخی، به چه منابعی گفته می‌شود؟
- ۵ تاریخ چگونه به فهم زمان حال و درک مسائل پیش روی انسان‌ها و جوامع کمک می‌کند؟
- ۶ تأثیر تاریخ را بر میهن‌دوستی و تقویت هویت ملی توضیح دهید.

زمان و مکان، دو رکن مهم دانش تاریخ است و نخستین پرسش تاریخ‌نگاران این است که رویدادهای تاریخی در چه زمانی و کجا رخ داده‌اند. در این درس، شما با بررسی تجربیات جوامع باستانی برای اندازه‌گیری زمان، با اهمیت گاه‌شماری در مطالعه تاریخ آشنا می‌شوید.

تاریخ؛ زمان و گاه‌شماری

گاه‌شماری، نظامی است که انسان برای اندازه‌گیری دقیق زمان (سال، ماه و روز) ابداع کرده است. دانش و مهارت اندازه‌گیری زمان، ارتباط نزدیکی با علوم مانند ریاضیات، نجوم و فیزیک دارد و ابداع تقویم، نتیجه تلاش مشترک دانشمندان این علوم است. در نتیجه نیاز به زمان‌سنجی بود که بشر موفق شد ابزارهایی مانند ساعت‌های آفتابی، آبی و شنی و همچنین وسیله پیچیده‌تری مثل اسطرلاب را برای رصد خورشید، ماه و دیگر سیارگان و ستارگان اختراع کند.

دانش تاریخ، بدون توجه به زمان، معنایی ندارد؛ چرا که رویدادهای تاریخی در زمان معینی در گذشته روی داده‌اند و بدون آگاهی از زمان روی دادن آنها، نمی‌توان به درک منطقی و درستی از تاریخ دست یافت.

ابداع گاه‌شماری: انسان از گذشته‌های بسیار دور با زمان و نحوه سنجش آن مواجه بوده است. یکی از دستاوردهای مهم بشر، اندازه‌گیری زمان و ابداع گاه‌شماری یا تقویم است.

○ اسطرلاب

○ ساعت آفتابی

○ ساعت شنی

یک توضیح

یکی از اقدامات ضروری در تنظیم و تدوین گاه‌شماری، انتخاب مبدأ معین است. مهم‌ترین مبدأهای گاه‌شماری عبارت‌اند از:

- ۱- **مبدأ دینی:** این مبدأ از رایج‌ترین مبدأهای گاه‌شماری در جهان است. یهودیان مبدأ گاه‌شماری خود را براساس پیدایش و آفرینش انسان؛ مسیحیان بر مبنای تولد حضرت مسیح عَلَيْهِ السَّلَام و مسلمانان بر پایه هجرت رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ از مکه به مدینه تنظیم کرده‌اند.
- ۲- **مبدأ ملی و قومی:** رویدادهای ویژه‌ای که برای قوم، جامعه و ملتی، جنبه ملی و افتخارآمیز دارد می‌تواند آغاز گاه‌شماری و تاریخ آنها قرار گیرد؛ مثل پیروزی در یک نبرد بزرگ و ملی، رهایی از ظلم و ستم زورگویان، برتخت نشستن پادشاه و کسب استقلال و آزادی. در گاه‌شماری‌های مصری، بابلی و اوستایی، مبدأ گاه‌شماری، بر تخت نشستن پادشاهان بود.
- ۳- **مبدأ مبتنی بر حوادث طبیعی:** برخی جوامع، رویدادهای بزرگ طبیعی مانند وقوع آتشفشان یا طوفان عظیم را مبدأ گاه‌شماری خود قرار می‌دادند؛ مثلاً سومری‌ها، گاه‌شماری و تاریخ خود را به قبل و بعد از طوفان تقسیم می‌کردند.

اسامی ماه‌ها و معانی آن در گاه‌شماری اوستایی

نام ماه	معنی	نام ماه	معنی	نام ماه	معنی	نام ماه	معنی
فروردین	نیروی پیش برنده	تیر	ستاره باران	مهر	محبت	دی	آفریدگار
اردیبهشت	راستی و پاکی	آمرداد	جاودانگی	آبان	آب	بهمن	نیک اندیشی
خرداد	کمال و خرمی	شهریور	شهریار نیرومند	آذر	آتش	اسفند	فروتنی مقدس

تاریخچه گاه‌شماری در ایران

و آیین ایرانی نام‌گذاری شده بودند. در دوره اشکانیان، گاه‌شماری‌های بابلی، سلوکی و اوستایی متداول بود.

محتوای سنگ‌نوشته‌های بیستون و تخت جمشید نشان می‌دهند که گاه‌شماری خورشیدی - قمری بابلی در قلمرو هخامنشیان رواج داشته است، اما ماه‌ها براساس فرهنگ

اسامی روزهای ماه و معانی آن در گاه‌شماری اوستایی

شماره و نام روز	معنی	شماره و نام روز	معنی	شماره و نام روز	معنی
۱- آهوزه مزدا	خداوند یکتا	۱۱- خور	خورشید	۲۱- رام	شادی، خوشی
۲- بهمن	نیک‌اندیشی	۱۲- ماه	ماه	۲۲- باد	باد
۳- اردیبهشت	راستی و پاکی	۱۳- تیر	ستاره باران	۲۳- دی به دین	آفریدگار
۴- شهریور	شهریار نیرومند	۱۴- گوش	ایزدنگهبان چارپایان	۲۴- دین	وجدان، بینش درونی
۵- سپندارمذ(اسفند)	فروتنی مقدس	۱۵- دی به مهر	آفریدگار	۲۵- ارد	خوشبختی، توانگری
۶- خرداد (خرداد)	کمال و خرمی	۱۶- مهر	محبت، پیمان	۲۶- اشتاد	راستی
۷- آمرداد (مرداد)	جاودانی، بی‌مرگی	۱۷- سروش	فرمان‌برداری	۲۷- آسمان	آسمان
۸- دی به آذر	آفریدگار	۱۸- رشن	دادگر	۲۸- زامیاد	زمین
۹- آذر	آتش	۱۹- فروردین (فَرَوَهَر)	نیروی پیشرفت	۲۹- مهراسپند	گفتار نیک
۱۰- آبان	آب	۲۰- بهرام	ایزد فتح و پیروزی	۳۰- انارم (انیران)	روشنایی بی‌پایان

این گاه‌شماری، سال را ۳۶۵ شبانه‌روز می‌گرفتند، در هر ۴ سال یک شبانه‌روز و در هر ۱۲۰ سال ۳۰ شبانه‌روز از سال حقیقی عقب می‌افتاد. برای رفع این مشکل، بعد از هر ۱۲۰ سال، یک ماه به دوازده ماه سال اضافه می‌کردند. در گاه‌شماری اوستایی ماه‌ها و روزهای هر ماه با اسامی ایزدان و فرشتگان نام‌گذاری شده بود.

در دوره ساسانیان، گاه‌شماری اوستایی، که گاه‌شماری دینی زرتشتیان (زردشتیان) محسوب می‌شد، در ایران رایج شد. در این گاه‌شماری، سال به ۱۲ ماه خورشیدی ۳۰ روزه تقسیم می‌شد. سپس پنج روز اضافی را به نام «اندرگاه» (پنجه) به آخر ماه دوازدهم می‌افزودند. مبدأ گاه‌شماری اوستایی به تخت نشستن هر پادشاه بود. از آنجا که در

فعالیت ۲

- الف - برداشت شما از معانی اسامی روزها در گاه‌شماری اوستایی چیست؟
 ب - به جدول صفحه قبل نگاه کنید و بگویید نام چه تعداد از روزهای ماه، با نام ماه‌های گاه‌شماری اوستایی یکسان است؟ با راهنمایی دبیر خود، مشخص کنید روز و ماه در این گاه‌شماری با چه رویدادی هم‌زمان بود؟
 پ - کیسه در گاه‌شماری اوستایی چگونه محاسبه می‌شد؟

گاه‌شماری هجری خورشیدی که از سال ۱۳۰۴ ش. در ایران رسمیت یافت، بر اساس آن تنظیم شده است.

در ایران دوران اسلامی گاه‌شماری هجری قمری رایج شد، اما در کنار آن گاه‌شماری‌های دیگری مانند یزدگردی، جلالی، دوازده حیوانی و هجری خورشیدی نیز رواج یافت. گاه‌شماری جلالی یکی از دقیق‌ترین گاه‌شماری‌های جهان است و

تطبیق و تبدیل تقویم‌ها

رویدادهای تاریخی در سرزمین‌ها و کشورهای مختلف، از جمله در کشور ما، با چند نوع گاه‌شماری، نگارش یافته‌اند. امروزه متخصصان نجوم و گاه‌شماری به منظور کمک به تطبیق و تبدیل تقویم‌های مختلف، روش‌های گوناگونی را ارائه کرده‌اند.

فعالیت ۳

- الف - با استفاده از روش‌های تطبیق و تبدیل سال‌های میلادی، هجری قمری و هجری شمسی که دبیر محترم در اختیار شما قرار می‌دهد، چند نمونه تطبیق و تبدیل سال‌های میلادی، هجری شمسی و هجری قمری را انجام دهید.
 ب - چه نوع گاه‌شماری‌هایی در تصویر بالا مشاهده می‌کنید؟ زاد روز خود را با استفاده از این گاه‌شماری‌ها معلوم کنید.

یک توضیح

برخی از مورخان، گذشته بشر یا جوامع و کشورها را به دوره‌های مختلفی تقسیم کرده‌اند:

الف) ۱- دوران پیش از تاریخ (دورانی که خط اختراع نشده بود) ۲- دوران تاریخی (دوره پس از اختراع خط).
ب) ۱- عصر سنگ (پارینه سنگی، میان سنگی، و نوسنگی) ۲- عصر مس ۳- عصر مفرغ ۴- عصر آهن.
پ) ۱- عصر شکار و گردآوری خوراک ۲- عصر کشاورزی و تولید خوراک.
ت) ۱- دوره پیش از تاریخ ۲- دوره باستان ۳- دوره میانه (قرون وسطا) ۴- دوره جدید (عصر رنسانس) ۵- دوره معاصر. این تقسیم‌بندی بر مبنای سیر تحولات تاریخ اروپا انجام شده است.
ث) ۱- ایران دوران باستان ۲- ایران دوران اسلامی

فعالیت ۴

با راهنمایی دبیر و همفکری با یکدیگر، توضیح دهید که تقسیم‌بندی‌های ردیف‌های ب، پ و ث براساس چه معیارهایی انجام گرفته است.

خط زمان

در درس پیش خواندید که رویدادهای تاریخی در زمان معینی به وقوع پیوسته‌اند و مورخان می‌کوشند که این رویدادها را براساس زمان وقوع آنها توصیف و تحلیل کنند؛ بنابراین، نظم و ترتیب رویدادها که به آن گاه‌شماری (کرونولوژی)^۱ می‌گویند، در مطالعه و پژوهش تاریخ، اهمیت فراوانی دارد. «خط زمان» نموداری است که به وسیله آن می‌توان رویدادهای یک دوره یا دوران‌های مختلف تاریخی را، به ترتیب زمان وقوع آنها نشان داد.

فعالیت ۵

با راهنمایی دبیر، رویدادهای زیر را بر روی نمودار خط زمان نشان دهید.

۱- ۵۵۹ ق.م. ۲: به قدرت رسیدن کوروش در پارس ۲- ۵۳۹ ق.م.: فتح مسالمت‌آمیز بابل توسط سپاه هخامنشی و صدور منشور کوروش ۳- ۵۳ ق.م.: شکست کراسوس (سردار معروف روم) از سورنا (سردار ایرانی) ۴- ۲۲۴ ق.م.: پیروزی اردشیر ساسانی بر آخرین پادشاه اشکانی ۵- ۶۵۱ ق.م.: مرگ یزدگرد سوم، آخرین پادشاه ساسانی

۱- Chronology

۲- ق.م.: نشانه اختصاری قبل از میلاد، معادل B.C.(Before Christ)
۳- م.: نشانه اختصاری میلادی، معادل A.D.(Anno Domini) به معنای پس از میلاد مسیح

تاریخ و مکان؛ تأثیر جغرافیا بر رویدادهای تاریخی

مکان، رکن مهم دیگر در مطالعه تاریخ است. به طور کلی همه وقایع و تحولات تاریخی در بستر مکان و محیط رخ می‌دهند. عوامل جغرافیایی مانند آب و خاک، پستی‌ها و بلندی‌ها، آب و هوا، موقعیت سرزمینی و ارتباطی و

دسترسی به دریاها و آب‌های آزاد، تأثیر مهمی بر زندگی مردمان نواحی مختلف دارند.

نقش و تأثیر پدیده‌های طبیعی و اقلیمی (آب و هوا) در شکل دادن به رویدادها و تحولات تاریخی، از دیرباز مورد توجه مورخان بوده است. برای مثال هرودت مورخ

● رشته کوه‌ها و کوه‌های بلند؛ منبع تأمین آب و مانعی در برقراری ارتباط

● دریاها و آب‌های آزاد و نقش آنها در ایجاد ارتباط

تاریخی مانند شکل‌گیری تمدن‌ها، مهاجرت‌ها، پیروزی‌ها و شکست‌ها، برپایی سکونتگاه‌ها و شهرها و ایجاد و گسترش راه‌ها و ... مطالعه می‌کند.

مشهور یونانی، به منظور نگارش کتاب تاریخ خود، به مصر، فینیقیه و جاهای دیگر سفر، و شرایط طبیعی و اقلیمی آن سرزمین‌ها را بررسی کرده است. ابن‌خلدون (قرن ۸ هـ. ق)، اندیشمند مسلمان تونسی نیز بخشی از مقدمه کتاب **الْعِبَر** خود را به تأثیر جغرافیا و اقلیم بر تاریخ، اخلاق و رفتار آدمیان اختصاص داده است.

برخی محققان معاصر نیز به صورت دقیق و مفصل، تأثیر پدیده‌های جغرافیایی مانند رودهای دجله و فرات، نیل، کارون و سند و جلگه‌های حاصل‌خیز پیرامون آنها را بر شکل‌گیری و توسعه تمدن‌های باستانی بین‌النهرین، مصر، ایران و هند بررسی کرده‌اند.

پژوهشگران در چند دهه اخیر، به ارتباط تاریخ و جغرافیا بیشتر از گذشته توجه کرده‌اند و دانش **جغرافیای تاریخی** گسترش بیشتری یافته است. جغرافیای تاریخی به مطالعه مناطق و سرزمین‌های مختلف در گذشته می‌پردازد و تأثیر محیط طبیعی و عوامل جغرافیایی را بر رویدادهای

● بیابان‌ها و کویرها؛ دشواری شرایط زندگی و محدودیت ارتباط

یک توضیح

خلیج فارس یکی از کانون‌های مهم مبادله تجاری و فرهنگی در دوره باستان بود. در کتیبه‌ای که از داریوش یکم هخامنشی در مصر بر جای مانده، از خلیج فارس به عنوان دریایی که از پارس می‌آید، نام برده شده است. در دوره ساسانیان، خلیج فارس را دریای پارس می‌گفتند. تمام متون قدیمی جغرافی جهان از نقشه‌های هکاتایوس و بطلمیوس تا آثار جغرافی‌دانان و جهانگردان مسیحی و مسلمانان، شعبه‌ای بزرگ از اقیانوس هند را که از جنوب ایران به موازات دریای سرخ تا قلب دنیای قدیم پیش رفته است، را دریای پارس نامیده‌اند. دریایی که امروزه عمان نامیده می‌شود، قدمت تاریخی ندارد و خلیج فارس امروزی به همراه دریای عمان همگی در حقیقت دریای بزرگ پارس بوده است.

از سده‌های هفتم و هشتم پیش از میلاد، جغرافی‌دانان و مورخان یونانی از جمله آناسی ماندر، هکاتوس، هرودوت، استرابون و بطلمیوس در آثار خود از آب‌های نیلگون جنوب فلات ایران با عناوینی مانند سینوس پرسیکوس (Sinus Persicus) و آکواریوم پرسیکو (Aqurarum perrisco) یاد کرده‌اند که ترجمه آنها «خلیج فارس» و «آبگیر فارس» است. مورخان و جغرافی‌دانان مشهور مسلمان از محمدبن موسی الخوارزمی، ابوزید بلخی، ابن خردادبه، مسعودی، استخری، ابن حوقل، مقدسی، ناصر خسرو، ادریسی، جیحانی، فرازی، بیرونی، ابن بطوطه، یعقوبی و ... دریای جنوبی ایران را تحت اسامی و عناوینی نظیر «خلیج فارس»، «بحر فارس»، «البحر الفارسی» و «الخلیج الفارسی» نامیده‌اند.

روز ملی خلیج فارس

۱۰ اردیبهشت، در تقویم ایران، به عنوان روز ملی خلیج فارس نام گرفته است. تلاش برخی کشورهای همسایه ایران برای تحریف نام تاریخی خلیج فارس عامل مهمی بود تا شورای عالی انقلاب فرهنگی در تیرماه ۱۳۸۴ به پیشنهاد شورای فرهنگ عمومی، روز اخراج پرتغالی‌ها (۱۰ اردیبهشت) از تنگه هرمز در زمان صفویه را به عنوان روز ملی خلیج فارس نام‌گذاری کند.

جست‌وجو و کاوش

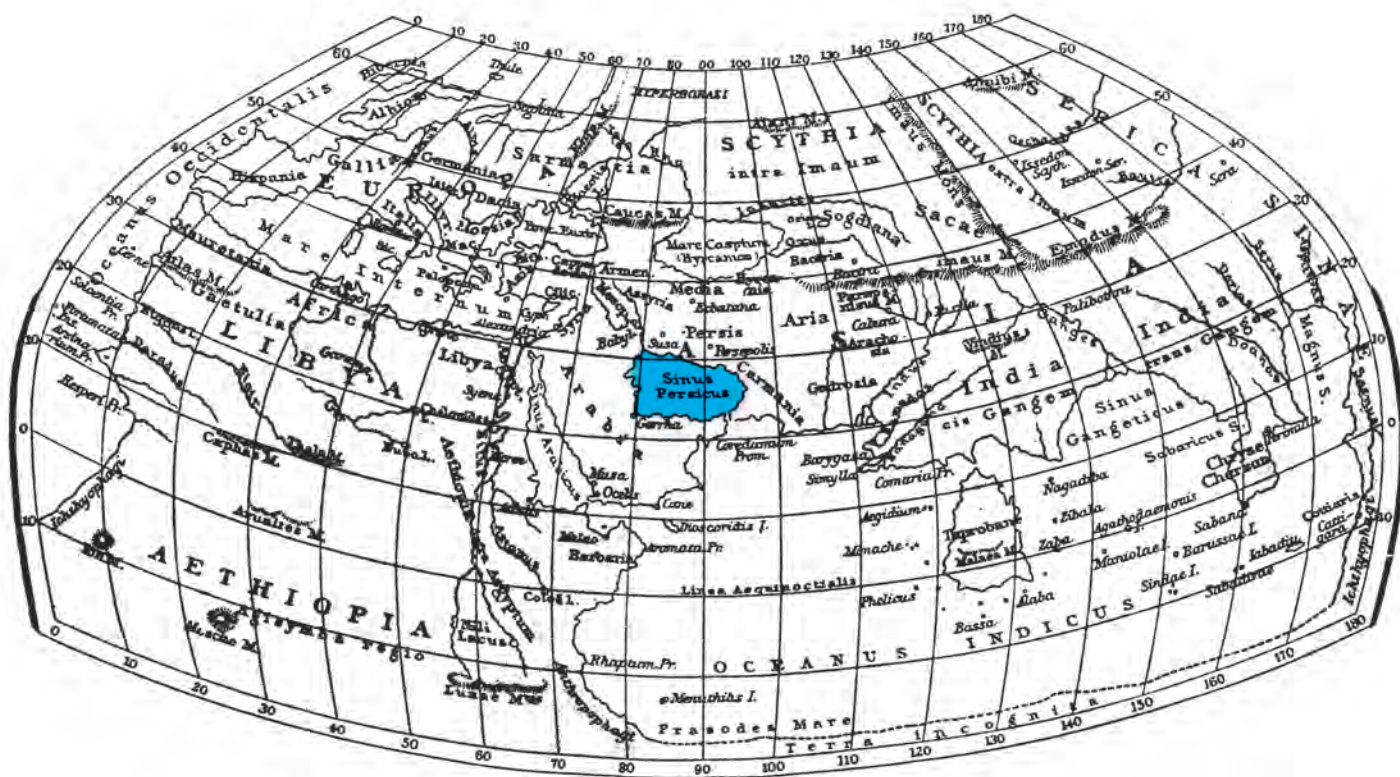
عوامل طبیعی و جغرافیایی بر سرنوشت برخی از رویدادهای مهم تاریخی، تأثیر چشمگیری داشته‌اند. به سه گروه تقسیم شوید و هر گروه بر روی تأثیر عوامل طبیعی بر رویدادهای تاریخی زیر، تحقیق کند و نتایج آن به صورت روزنامه دیواری ارائه شود.

- ۱- مهاجرت اقوام آریایی از سکونتگاه نخستین در علفزارهای اور آسیا؛
- ۲- نبرد دریایی سالامیس میان ایرانیان و یونانیان در زمان خشایارشا هخامنشی؛
- ۳- مقاومت آریو برزن در برابر سپاه اسکندر مقدونی.

نقشه‌های تاریخی

تکامل شیوه‌های پژوهش در تاریخ در دو قرن اخیر، مورخان به اهمیت استفاده از نقشه‌ها پی برده‌اند. به طوری که در تألیفات تاریخی مربوط به این دوره، نقشه‌هایی از دوره‌های مختلف تاریخی تهیه و ترسیم شده است. امروزه از نقشه‌های تاریخی برای ارائه اطلاعات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، جمعیتی و دیگر جلوه‌های حیات اجتماعی انسان در گذشته استفاده می‌شود.

یکی از پیامدهای ارتباط جغرافیا و تاریخ، اهمیت یافتن نقشه در مطالعه تاریخ است. نقشه‌های تاریخی، انواع مختلف اطلاعات شامل قلمرو حکومت‌ها، مرزها، پایتخت‌ها، شهرها، بناهای مهم، محل دقیق رویدادها به خصوص جنگ‌ها، شبکه راه‌ها، مسیرهای مهاجرت و لشکرکشی‌ها و تقسیمات اداری و مالیاتی را نمایش می‌دهند. با پیشرفت و

● خلیج فارس در نقشه جهان بطلمیوس متن لاتین به نقل از دایرة المعارف آلمانی لیبزیک - ۱۸۹۵

پرسش‌های نمونه

- ۱ چرا زمان و مکان، دو رکن علم تاریخ است؟
- ۲ دو تفاوت و شباهت تقویم اوستایی با تقویم هجری شمسی را توضیح دهید.
- ۳ پنج مورد از عوامل جغرافیایی و محیطی را که بر رویدادهای تاریخی اثرگذار بوده‌اند، فهرست کنید.
- ۴ دو رویداد تاریخی را که عوامل جغرافیایی در آن نقش مهمی داشته‌اند، مثال بزنید.
- ۵ چگونه می‌توانیم از نقشه‌های تاریخی در مطالعه تاریخ استفاده کنیم؟

باستان‌شناسی؛ در جست و جوی میراث فرهنگی

درس ۳

در چند قرن اخیر، علم باستان‌شناسی نقش مؤثری در مطالعه گذشته بشر ایفا کرده است. در این درس، با کاوش درباره باستان‌شناسی و روش کار باستان‌شناسان، انتظار می‌رود بتوانید نقش و اهمیت دستاوردهای باستان‌شناسی را در شناخت فرهنگ جوامع گذشته بیان کنید و مسئولیت خود را در برابر آثار باستانی و تاریخی توضیح دهید.

باستان‌شناسی چیست؟

جامعه، به ویژه تغییرات فرهنگی آنها را در طول زمان، بررسی و تحلیل می‌کند. از این رو، برخی از صاحب‌نظران هدف علم باستان‌شناسی را شناخت انسان و پژوهش در فرهنگ او می‌دانند.

باستان‌شناسی، علمی است که آثار باستانی و تاریخی را به منظور شناخت فرهنگ و شیوه زندگی انسان‌ها و جوامع گذشته، بررسی می‌کند. بنابراین، باستان‌شناس، کسی است که براساس آثار باقی‌مانده از بشر، گذشته انسان و

۱۸۷۱ م - کاوش‌های شلیمان در تروا (آسیای صغیر)

۱۸۴۲ م - اولین مرحله کاوش در خورسآباد
کار بوئا باستان‌شناس ایتالیایی بود (عراق)

۱۸۴۹ م - حفاری در بابل

۱۸۴۷ م - دسته جامی به شکل بز کوهی بالدار از نقره و طلا
به دست آمده از شوش (ایران)

۱۷۹۹ م - کشف سنگی که سبب آشنایی با خط هیروگلیف شد (مصر)

۱۹۰۷ م - آغاز کاوش در جریکو (اریحا) کهن‌ترین شهر شناخته‌شده (فلسطین)

۱۹۲۲ م - حفاری مهم در شهر سومری اور (عراق)

۱۹۲۲ م - کشف پرآوازه قبر فرعون توتنخامون، در قرن ۱۲ قبل از میلاد (مصر)

تاریخ چند کشف مهم باستان‌شناسی در منطقه دریای مدیترانه و جنوب غربی آسیا

● مأخذ: فرهنگ‌نامه کودکان و نوجوانان، جلد ۶

کشف می‌کنند، مکان باستانی گفته می‌شود. مکان‌های باستانی و تاریخی از نظر شکل و وسعت متفاوت‌اند. برخی از آنها سکونت‌گاه روستایی یا شهری هستند که چند هکتار وسعت دارند؛ مانند شهر سوخته در ایران و شهر پمپئی در ایتالیا.

آثار باستانی و تاریخی، به تمامی اشیاء، ابزارها، بناها و مکان‌هایی می‌گویند که ساخته دست بشر و محصول اندیشه او هستند.

مکان یا مَحْوُطَة باستانی: به جاهایی که باستان‌شناسان در آنجا آثار باستانی و تاریخی را مطالعه و در مواردی

● بقایای شهر پمپئی در ایتالیا که توسط باستان‌شناسان از زیر خاکسترهای آتشفشان بیرون کشیده شد.

غارها، گورستان‌ها و آرامگاه‌ها نیز از جمله مکان‌های باستانی مورد توجه و علاقه باستان‌شناسان هستند. اشیایی که از داخل گورهای باستانی به دست آمده‌اند و در موزه‌های جهان به نمایش گذاشته شده‌اند، یکی از جذاب‌ترین و پربیننده‌ترین آثار موزه‌ای هستند. این اشیاء و همچنین شیوه تدفین مردگان و معماری و مصالح آرامگاه‌ها، اطلاعات ارزنده‌ای را درباره نظام اجتماعی، باورها،

● آرامگاه توتنخامون فرعون مصر

○ غار لاسکو - فرانسه

فرهنگ، وضعیت اقتصادی و میزان پیشرفت‌های فنی جوامع گذشته ارائه می‌دهند. نقاشی‌ها و اشیاء کشف‌شده از غارها نیز منبع ارزشمندی برای مطالعه و شناخت زندگی مردم دوران پیش از تاریخ به شمار می‌روند.

فعالیت ۱

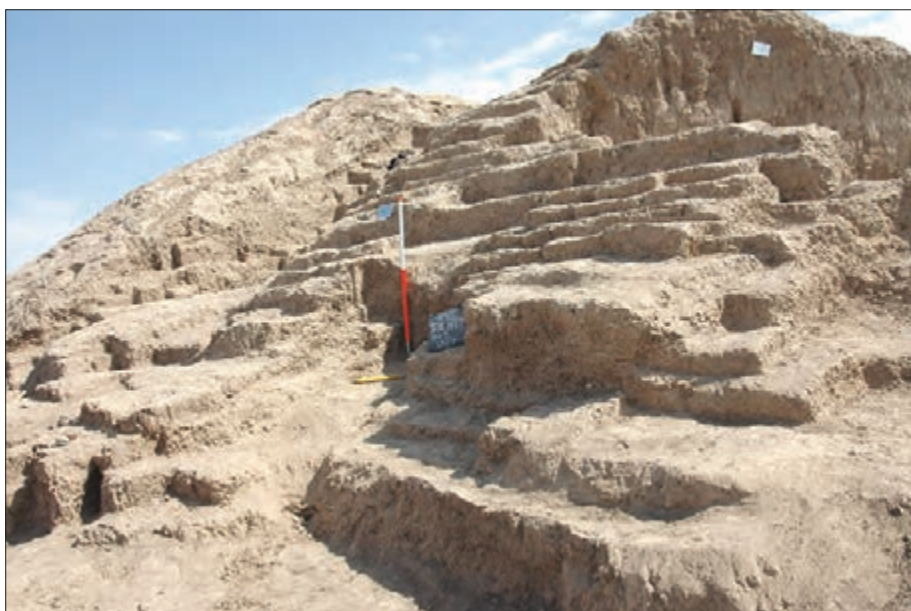
اشیاء آرامگاه توتنخامون و نقاشی غار لاسکو را به دقت ملاحظه کنید و با همفکری به پرسش‌های زیر پاسخ دهید.
 الف - به نظر شما باستان‌شناسان با بررسی اشیاء صفحه قبل و نقاشی بالا، به چه اطلاعاتی دربارهٔ گذشتگان دست می‌یابند؟
 ب - این اطلاعات چه اهمیتی در شناخت گذشته دارد؟

به شمار می‌روند. هنگامی که در دوره‌های زمانی مختلف، مردمانی در یک مکان سکونت کنند، به تدریج چند لایهٔ باستانی روی هم قرار می‌گیرند و تپه‌های باستانی را شکل می‌دهند. تاکنون شمار زیادی از این تپه‌ها در ایران شناسایی و حفاری شده‌اند.

برخی دیگر از آثار تاریخی بر سینهٔ کوه‌ها و صخره‌ها کنده شده‌اند. در گوشه و کنار ایران به ویژه در فارس، همدان و کرمانشاه، سنگ‌نوشته‌ها، نقش برجسته‌ها و گوردخمه‌های متعددی بر دیوارهٔ کوه‌ها و صخره‌ها نقش بسته‌اند و گوشه‌ای از فرهنگ و تمدن کهن ایرانی را به نمایش گذارده‌اند. تپه‌های باستانی نیز یکی دیگر از مکان‌های مهم باستان‌شناختی

○ مقبره‌ها و نقش برجسته‌های نقش رستم - مرودشت - استان فارس

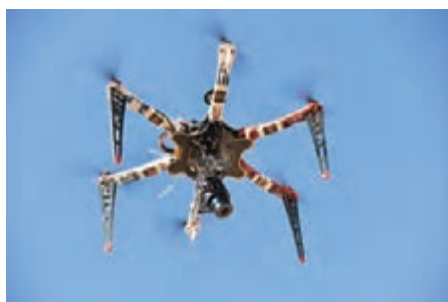
○ تپه باستانی کنار صندل - جیرفت

دریاها و رودخانه‌ها قرار گرفته‌اند. باستان‌شناسان برای کشف آثار باستانی و تاریخی، علاوه بر رجوع به کتاب‌های تاریخی، سفرنامه‌ها و ... از ابزارها و فناوری‌های جدید و پیشرفته‌ای مانند پهپادها، رادارها، عکس‌های هوایی، تصاویر ماهواره‌ای، روش‌های الکترومغناطیسی و سامانه‌ی اطلاعات جغرافیایی^۱، که قابلیت زیادی در نقشه‌برداری، کشف و بازسازی دقیق مَحَوِّطه‌ها و آثار باستانی دارند، استفاده می‌کنند.

مراحل کار باستان‌شناسان

به طور کلی مراحل کار باستان‌شناسان عبارت است از: شناسایی و کشف، حفّاری و استخراج و تنظیم اطلاعات.

الف - شناسایی و کشف: نخستین گام باستان‌شناسان، شناسایی و کشف مکان‌ها و مَحَوِّطه‌های باستانی و تاریخی است. البته برخی از آثار و بناهای تاریخی، مانند تخت جمشید و طاق بستان، بر سطح زمین قرار دارند و به آسانی قابل شناسایی هستند، اما بخش زیادی از آثار باستانی زیر خاک و یا در اعماق

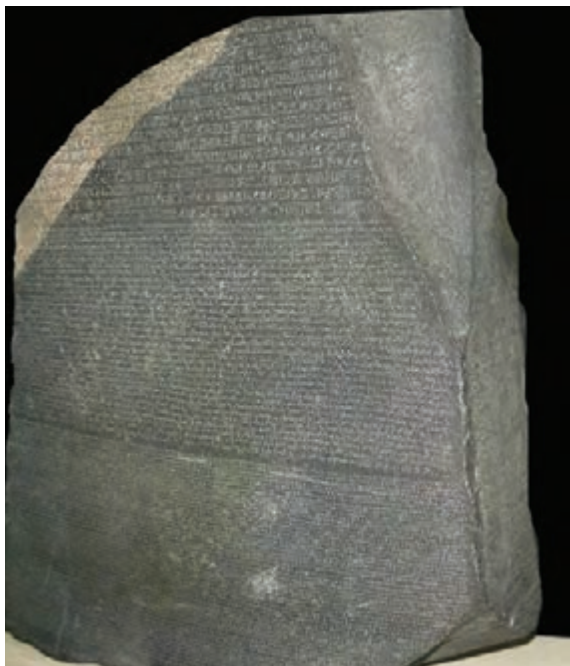
○ نمونه‌هایی از پهپادهایی که باستان‌شناسان از آنها برای شناسایی و کشف مکان‌های باستانی استفاده می‌کنند.

^۱ - (G.I.S): Geography Information System

گاهی برخی از آثار و بناهای تاریخی به صورت اتفاقی و اغلب در نتیجه فعالیت‌های کشاورزی و عمرانی و یا بروز پدیده‌های طبیعی مانند سیل و زمین‌لرزه، از دل زمین نمایان شده، نظر باستان‌شناسان را به خود جلب کرده‌اند.

● آرامگاه شی‌هوانگ‌تی، امپراتور چین باستان با ۸۰۰۰ مجسمه سرباز. این آرامگاه در سال ۱۹۷۴م. به طور اتفاقی توسط تعدادی از کشاورزان چینی که مشغول کندن چاه بودند، کشف شد.

تعدادی از آثار و بناهای تاریخی کشور عزیزمان ایران، مانند مردان نمکی زنجان و تمدن عظیم جیرفت در استان کرمان نیز به طور تصادفی کشف شده‌اند. برخی از این کشفیات اتفاقی همانند آنچه در جیرفت رخ داد، توأم با حفاری‌های غیرقانونی و قاچاق گسترده آثار ارزشمند باستانی بود.

● سنگ‌نوشته مشهور روز تا که با خطوط مصر باستان (هیروگلیف و دموتیک) و نیز خط یونانی نگارش یافته، به طور اتفاقی توسط سربازان فرانسوی که در زمان ناپلئون مصر را اشغال کرده بودند، کشف شد.

ب - حفاری: گام دوم فعالیت باستان‌شناسی، حفاری برای بیرون آوردن و نمایان کردن آثاری است که در دل خاک قرار گرفته‌اند. حفاری، یکی از مراحل حساس کار باستان‌شناسان و نیازمند دانش، تجربه و دقت فراوان است؛ چرا که ممکن است با کوچک‌ترین اشتباه، آسیب بزرگی به آثار و بناهای تاریخی در حال کاوش وارد شود. باستان‌شناسان اگر در حفاری و خاک‌برداری، به بنای تاریخی برخورد کنند، نخست نقشه آن بنا را مشخص می‌کنند. آنان همچنین اگر به شیئی برخورد کنند، نخست در همان وضعیت از آن عکس‌برداری و

● باستان‌شناسان، با دقت و احتیاط فراوان، حفاری می‌کنند.

گذشته و تأثیرات فرهنگی و اقتصادی آنها بر یکدیگر را توضیح می‌دهند.

تعیین سن آثار باستانی

باستان‌شناسان برای تاریخ‌گذاری و تعیین سن آثار باستانی، از روش‌های علمی پیشرفته‌ای مانند روش رادیوکربن و شیوه پیشرفته‌تری موسوم به «پتاسیم - آرگون» استفاده می‌کنند. در این روش‌ها از دانش‌هایی چون شیمی، فیزیک، گیاه‌شناسی و زمین‌شناسی کمک گرفته می‌شود.

تمامی مشخصاتش را به طور دقیق ثبت می‌کند. سپس آن را از خاک بیرون آورده و مراحل بعدی تحقیقات، در کارگاه‌ها و آزمایشگاه‌های مجهز ادامه می‌یابد.

پاستخراج و تنظیم اطلاعات: در این مرحله، باستان‌شناسان

آثار یا بناهای باستانی کشف شده را به لحاظ قدمت، مواد و مصالح به کار رفته در آنها و نیز کاربردهایشان، بررسی می‌کنند. علاوه بر این، باستان‌شناسان با مقایسه آثار و بناهای باستانی در زمان‌های مختلف، می‌کوشند سیر پیشرفت‌های فنی، هنری و فرهنگی گذشتگان را درک کنند. آنان همچنین از طریق مقایسه آثار و بناهای باستانی سرزمین‌ها و تمدن‌های گوناگون، روابط جوامع

یک توضیح

تعیین قدمت آثار باستانی، با استفاده از روش رادیوکربن جزء معتبرترین روش‌هاست. از این روش در مورد تاریخ‌گذاری بناها و اشیائی با قدمت ۷۵,۰۰۰ تا ۴۰۰ سال پیش به کار می‌رود و براساس میزان تجزیه کربن ۱۴ به نیتروژن، برای تعیین سن اشیائی چون زغال، استخوان، بقایای دانه‌های گیاهی، پوست و چرم استفاده می‌شود. برای تاریخ‌گذاری مکان‌ها و اشیاء بسیار کهن، از روش

هر یک از حلقه‌های تنه بریده شده درخت، بیانگر یک سال است.

پیشرفته‌ای موسوم به «پتاسیم - آرگون» استفاده می‌شود. پتاسیم یکی از فراوان‌ترین عناصر موجود در پوسته زمین است و تقریباً در هر ماده معدنی یافت می‌شود. از این روش برای سال‌یابی صخره‌ها و فسیل‌هایی با بیش از دو میلیون سال استفاده می‌شود. امروزه از روش‌های جدید دیگری مانند تشعشع حرارتی، برای تعیین قدمت تکه سفال‌ها استفاده می‌شود. روش شکافت هسته با اندازه‌گیری حجم اورانیوم، روش مقاومت چرخشی الکترون و اورانیوم و روش شمارش حلقه‌های تنه درخت، از جمله شیوه‌های مرسوم در سال‌یابی در باستان‌شناسی است.

بسیاری از آثار باستانی گران‌بهای ایران، زینت‌بخش موزه‌های متعددی در کشورهای مختلف جهان به خصوص موزه‌های لوور در پاریس، بریتانیا در لندن، آرمیتاژ در سن‌پترزبورگ روسیه و متروپولیتن در نیویورک هستند.

موزه‌ها؛ گنجینه‌های آثار باستانی

موزه‌ها مهم‌ترین مکان گردآوری، نگهداری، مرمت، مطالعه و نمایش آثار باستانی هستند. موزه ایران باستان از جمله بزرگ‌ترین موزه‌های ایران است که آثار باستانی ارزشمندی در آن حفظ و به نمایش گذارده شده است. همچنین

● سردر موزه ایران باستان

● موزه ایران باستان

فعالیت ۲

به تصویر سردر موزه ایران باستان با دقت نگاه کنید و بگویید معماری آن با الگوگیری از کدام بنای تاریخی، طراحی شده است؟

مطالعه و شناخت دوران بسیار طولانی پیش از تاریخ، عمدتاً متکی به کاوش‌های باستان‌شناسی است. از این رو، بیشتر اطلاعاتی که تاکنون درباره زندگی انسان و جوامع دوران پیش از تاریخ به دست آمده، حاصل تحقیقات علمی باستان‌شناسان است.

باستان‌شناسی و تاریخ: باستان‌شناسی و علم تاریخ، ارتباط تنگاتنگی دارند. از یک سو، باستان‌شناسان از نوشته‌های مورخان برای شناسایی، کشف و مطالعه آثار و مکان‌های باستانی بهره می‌برند و از سوی دیگر نتایج کاوش‌های باستان‌شناسان، منبع ارزشمندی برای تحقیقات مورخان به شمار می‌رود.

● ابزارهای کشاورزی ساخته شده از شاخ گوزن - شرق اروپا، دوران نوسنگی

● ابزارهای سنگی صیقل یافته مربوط به دوره نوسنگی - موزه تولوز فرانسه

فعالیت ۳

با راهنمایی دبیر خود درباره دلایل اهمیت کاوش‌های باستان‌شناسی در مطالعه و شناخت دوران پیش از تاریخ، گفت‌وگو کنید.

باستان‌شناسی همچنین به مطالعه دوره‌های تاریخی کمک فراوان کرده است. منابع مکتوب برای شناخت کامل این دوره‌ها، مخصوصاً اوایل آن، کافی نیستند. از سوی دیگر، بیشتر اطلاعات منابع مکتوب، مربوط به رویدادهای سیاسی و نظامی و شرح اقدامات فرمانروایان است؛ بنابراین، کاوش‌های باستان‌شناسی و یافته‌های علمی باستان‌شناسان به مورخان کمک زیادی می‌کند که ابعاد مختلف زندگی اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی جوامع دوره‌های تاریخی را بهتر بشناسند. به طور کلی، باستان‌شناسی علاوه بر آنکه بخش عمده‌ای از میراث فرهنگی بشر را کشف و معرفی کرده است، نقش مهم‌تری در مرمت و نگهداری این میراث‌گران بها دارد.

فعالیت ۴

اهمیت درس باستان‌شناسی و تأثیر محتوای آن بر خود را در قالب یک گزارش کوتاه بیان کنید.

پرسش‌های نمونه

- ۱ موضوع و هدف علم باستان‌شناسی چیست؟
- ۲ مراحل کار باستان‌شناسان را به ترتیب بیان کنید.
- ۳ چرا گورستان‌ها و آرامگاه‌ها یکی از محوطه‌های باستانی محسوب می‌شوند؟
- ۴ به نظر شما، چرا حفظ و مرمت آثار باستانی و میراث فرهنگی، وظیفه‌ای ملی و جهانی است؟
- ۵ نقش و اهمیت علم باستان‌شناسی را در شناخت دوره تاریخی توضیح دهید.

فصل دوم

جهان در عصر باستان؛ میراث بشری

تأسیس تمدن یکی از دگرگونی‌های اساسی در تاریخ زندگی بشر است. در این فصل، سیر پیدایش تمدن و نخستین کانون‌های تمدنی در بین‌النهرین، مصر، هند، چین، یونان و روم، بررسی می‌شود و ضمن بیان دستاوردهای مهم این تمدن‌ها، به روابط و تأثیر متقابل آنها بر یکدیگر توجه می‌شود.

یکی از مهم‌ترین تحولات زندگی بشر، پیدایش و گسترش تمدن است. در این درس، پس از بررسی سیر پیدایش تمدن و مطالعه تمدن‌های بین‌النهرین و مصر، انتظار می‌رود عوامل مؤثر بر تأسیس تمدن‌ها و مهم‌ترین دستاوردهای تمدنی مردمان بین‌النهرین و مصر باستان را شناسایی و تحلیل کنید.

سیر پیدایش تمدن

«و زمین را گسترانیدیم و در آن کوه‌های استوار افکندیم و از هر چیز سنجیده‌ای در آن روبانیدیم و برای شما و هر کسی که شما روزی دهنده او نیستید، در آن وسایل زندگانی قرار دادیم». (حجر: ۲۰-۱۹)

پیش از تاریخ را بر اساس نوع اقتصاد معیشتی و ابزارهای متناسب با آن به دوره گردآوری خوراک و دوره تولید خوراک تقسیم کرده‌اند.

۱- دوره گردآوری خوراک: انسان‌های نخستین، شیوه‌ای از زندگی را پدید آوردند که بر دوره گردی، شکار جانوران و گردآوری دانه، میوه، و ریشه گیاهان و درختان برای تأمین خوراک استوار بود. این شیوه از زندگی، تا چندین میلیون سال دوام آورد و تغییر و تکامل آن بسیار کند و محدود بود. سالیان درازی مردان در دسته‌های کوچک به شکار می‌رفتند و زنان به جمع‌آوری بقایای خوردنی گیاهان و میوه درختان می‌پرداختند.

در یک تقسیم‌بندی کلی، گذشته بشر به دوره پیش از تاریخ و دوره تاریخی تقسیم می‌شود. پیش از تاریخ، به دورانی طولانی از زندگی انسان گفته می‌شود که با ظهور او در پهنه گیتی آغاز شد و تا اختراع خط و گسترش تمدن در حدود ۵۰۰۰ سال پیش به طول انجامید. آگاهی ما از این دوره، متکی بر کاوش‌های باستان‌شناسی است.

شواهد باستان‌شناسی نشان می‌دهد که نخستین انسان‌واره‌ها حدود ۴ میلیون سال پیش در علفزارهای آفریقا می‌زیستند و بعدها گروه‌هایی از آنان به اروپا و آسیا کوچ کردند.

بشر مسیر طولانی و مراحل مختلفی را پشت سر گذاشت تا به تمدن رسید. باستان‌شناسان مراحل زندگی انسان‌های

